

ANITA WIEDERMANN

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Funkcje przemysłu w potencjale społeczno-ekonomicznym centrów rozwoju województwa śląskiego

W latach zmian systemu gospodarowania w strukturach regionalnych nastąpiła znaczna przebudowa bazy ekonomicznej w różnej skali układów przestrzennych – od skali lokalnej, poprzez skalę regionalną do skali krajowej. Nawiązywała ona do postępującego procesu rozwoju cywilizacyjnego, w którym obserwujemy złożony mechanizm przechodzenia od industrialnej i postindustrialnej fazy rozwoju do kształtowania społeczeństwa informacyjnego, w którym podstawową rolę odgrywa gospodarka oparta na wiedzy.

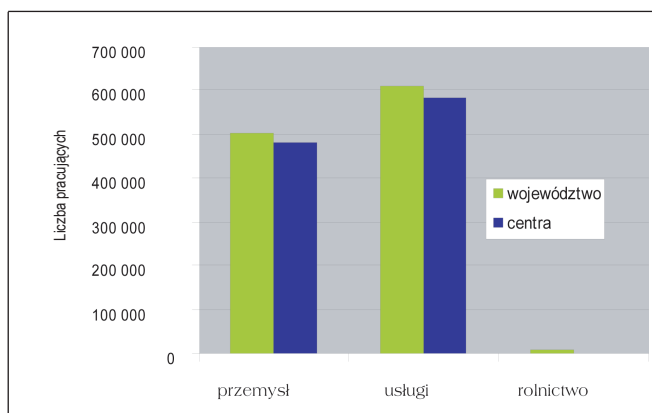
W świetle przedstawionych założeń w niniejszych rozważaniach podjęta zostanie problematyka zmian roli przemysłu w procesie przemian województwa śląskiego i występujących na jego obszarze centrów wzrostu społeczno-gospodarczego. Jako ośrodki wzrostu traktujemy miejsca w przestrzeni województwa śląskiego odznaczające się szybszym w relacji do innych miejsc rozwojem ekonomicznym, który jest indukowany na sąsiadujące obszary, tzn. charakteryzuje się efektami rozprzestrzeniania (*spread effects*). Ośrodkowi wzrostu przypisuje się następujące cechy:

- a) jest to jednostka osadnicza, najczęściej miasto, które swoim poziomem rozwoju, w czasie dokonywania analizy wybija się ponad przeciętny poziom w województwie śląskim,
- b) rozwija się szybciej niż inne ośrodki,
- c) posiada ponadlokalną strefę oddziaływania, generowane przez ośrodek impulsy rozwojowe widoczne są w jego otoczeniu,
- d) rozwój ten winien być samopodtrzymywalny w dłuższym czasie,
- e) odznacza się określonym potencjałem ekonomicznym, mierzony liczbą pracujących powyżej 1000 osób w zajęciach pozarolniczych.

W przestrzeni województwa śląskiego centra wzrostu tworzą podstawową konstrukcję układu regionalnego, skupiając jego część potencjału społeczno-gospodarczego. Na terenie centrów skupia się łącznie 1 064 991 pracujących w zajęciach pozarolniczych, tj. 95,6% ogółu pracujących na terenie województwa śląskiego (ryc. 1).

W układzie przestrzennym podstawowe znaczenie odgrywa miasto wojewódzkie Katowice, które skupia 14,0% potencjału pracy wszystkich centrów województwa, choć jako 1 ośrodek stanowi 1,1% wszystkich centrów wzrostu (tab. 1). Kolejną pozycję zajmują były miasta wojewódzkie Częstochowa i Bielsko-Biała, które koncentrują odpowiednio 74 642 i 61 359 pracujących, czyli łącznie 12,1% pracujących w województwie i 12,8% pracujących

w centrach. Poważne znaczenie mają także średnie centra skupiające od 10 tys. do 50 tys. pracujących (Rybnik, Jastrzębie Zdrój, Racibórz, Żywiec, Zawiercie, Cieszyn, Czechowice-Dziedzice, Żory). Obejmują one 50,6% pracujących w centrach wzrostu województwa i stanowią 31% wszystkich centrów. Ośrodki wzrostu skupiające od 5 do 10 tys. pracujących (Wodzisław Śląski, Pawłowice, Pszczyna, Lubliniec, Radlin, Rydułtowy, Myszków, Skoczów) skupiają 8% potencjału ekonomicznego centrów i stanowią 14,9% wszystkich centrów województwa. Najmniejsze centra wzrostu obejmują 1–2 tys. pracujących – jest ich 48, a skupiają 8,1% pracujących w województwie i 8,5% pracujących w centrach.

Ryc. 1. Pracujący w woj. śląskim i centrach wzrostu wg sektorów ekonomicznych w 2006 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznika Statystycznego Województwa Śląskiego 2007

Tab. 1. Wielkość i struktura centrów wzrostu w woj. śląskim w 2006 r.

Wielkość centrów według liczby pracujących w tys.	Liczba		Struktura (%)	
	centrów	pracujących	centrów	pracujących
1–2	31	42 103	35,6	4,0
2–3	7	15 674	8,0	1,5
3–5	8	29 762	9,2	2,8
5–10	13	84 772	14,9	8,0
10–20	14	183 011	16,1	17,3
20–50	10	352 644	11,5	33,3
50–100	3	202 215	3,4	19,1
powyżej 100	1	148 395	1,1	14,0
Ogółem	87	1 058 576	100,0	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznika Statystycznego Województwa Śląskiego 2007

Centra wzrostu województwa śląskiego charakteryzuje również duże zróżnicowanie funkcjonalne (tab. 2 i tab. 3). Do centrów przemysłowo wyspecjalizowanych w niniejszym opracowaniu przyjęto jednostki, w których dominują pracujący w przemyśle i budownictwie, ale udział pracujących w tym sektorze musi być większy niż 70% w ogóle pracujących w zajęciach pozarolniczych. W 2006 roku takich centrów w województwie śląskim było 15 i pracowało w nich 17,2% pracujących w zajęciach pozarolniczych. Charakterystyczna cecha ośrodków o takich funkcjach to m.in. liczba pracujących w zajęciach pozarolniczych do 6 tys. (tylko Bieruń i Knurów powyżej 10 tys.), zlokalizowany na obszarze miejscowości duży zakład przemysłowy (najczęściej kopalnia), w którym pracuje znaczny odsetek mieszkańców, np. Ornontowice, Łęczyny, Knurów. Inny przypadek stanowią niewielkie miejscowości podregionu częstochowskiego, które znalazły się w tej grupie, np. Panki, Lipie, Rędziny. Są to ośrodki z silnie rozwiniętym rzemiosłem (przemysł obuwniczy, produkcja choinek itp.).

Tab. 2. Relacja wielkości i funkcji centrów wzrostu województwa śląskiego w 2006 r.

Funkcje centrów	Liczba centrów	1–2	2–3	3–5	5–10	10–20	20–50	50–100	powyżej 100
przemysłowe wyspecjalizowane	15	4	1	4	4	2			
przemysłowe	12	8	1	1	1		1		
przemysłowo-usługowe	19	7	1	1	2	4	4		
usługowo-przemysłowe	16	5	2		2	4		3	
usługowe	17	3	1	2	2	4	5		
usługowe wyspecjalizowane	8	4	1		2				1
ogółem	87	31	7	8	13	14	10	3	1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznika Statystycznego Województwa Śląskiego 2007

Nieco mniejszy odsetek dotyczy liczby centrów o funkcji przemysłowej. Ośrodki takie posiadają potencjał pracujących, których udział w sektorze przemysłu i budownictwa waha się w przedziale 60–70% ogółu zatrudnionych w zajęciach pozarolniczych województwa. Centrów spełniających takie kryteria w województwie śląskim w 2006 r. było 12, pracowało w nich wówczas 13,8% pracujących w tym czasie w regionie w zajęciach pozarolniczych. Grupę centrów przemysłowych reprezentuje jedno duże miasto – Jastrzębie Zdrój, które funkcje przemysłowe utrzymuje dzięki funkcjonowaniu kopalni węgla kamiennego oraz jest lokalnym centrum usług. Pozostałe ośrodki to małe miejscowości (do 5 tys. pracujących w zajęciach pozarolniczych), w których funkcjonowanie jednego lub co najwyżej kilku zakładów przemysłowych warunkuje przynależność do grupy centrów o silnie rozwiniętych funkcjach produkcyjnych, np. Jasienica (ceramika Pilch), Porąbka (elektrownia wodna Porąbka-Żar).

Dla wyróżnienia funkcji przemysłowo-usługowej centrów potrzebny jest 50–60% udział pracujących w przemyśle i budownictwie. W 2006 r. aż 19 centrów wzrostu zakwalifikowało się do tej kategorii, w centrach tych pracowało nieco ponad 20% potencjału pracującego we wszystkich centrach w województwie. Do grupy centrów o takich funkcjach zaliczamy

zarówno duże (w skali województwa) miasta o wielogłęziowej strukturze produkcji, np. Ruda Śląska, Dąbrowa Górnicza, Tychy, Jaworzno, Mysłowice, jak również małe centra specjalizujące się w jednej działalności dzięki zakładowi zlokalizowanemu na ich terenie (np. Buczkowice – fabryka mebli, Chybie – cukrownia, Radzionków – kopalnia Andaluzja).

Tab. 3. Funkcje centrów wzrostu województwa śląskiego w 2006 roku

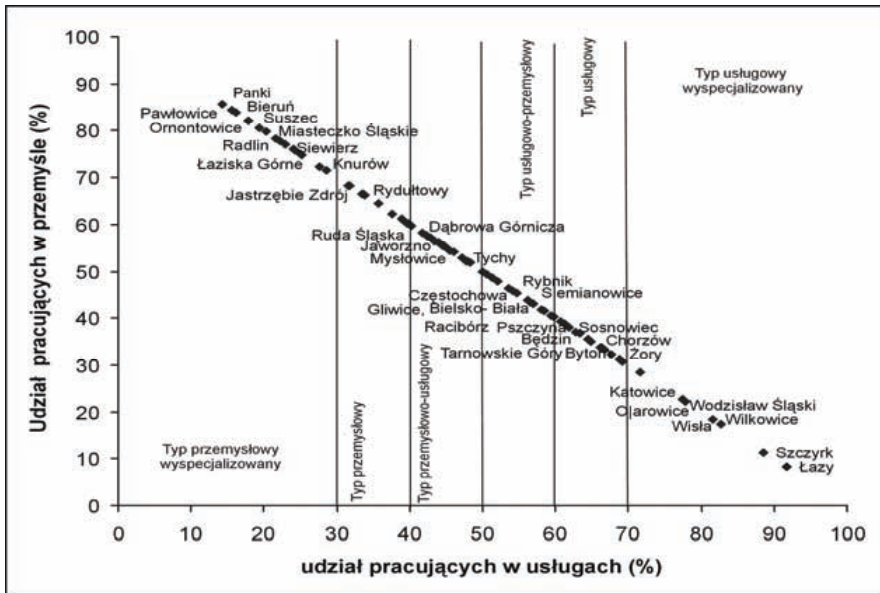
Funkcje centrów	Liczba		Struktura (%)	
	centrów	pracujących	pracujących	centrów
przemysłowe wyspecjalizowane	15	71 683	6,8	17,2
przemysłowe	12	52 469	5,0	13,8
przemysłowo-usługowe	19	219 910	20,8	21,8
usługowo-przemysłowe	16	303 732	28,7	18,4
usługowe	17	241 269	22,8	19,5
usługowe wyspecjalizowane	8	169 513	16,0	9,2
ogółem	87	1 058 576	100,0	100,0

Źródło: Opracowanie własne danych jednostkowych z Rocznika Statystycznego Województwa Śląskiego 2007

Największy potencjał pracy mają natomiast centra wzrostu o funkcji usługowo-przemysłowej. Udział pracujących w przemyśle w takich centrach wynosi 40–50%, natomiast w usługach 50–60%. Takich ośrodków było 16, a pracowało w nich prawie 1/3 z ogółu pracujących w centrach. Do tej kategorii zaliczone zostały duże miasta województwa, np. Częstochowa, Gliwice, Bielsko-Biała, i to one decydują o tak dużym znaczeniu w potencjale pracy dla centrów o funkcjach usługowo-przemysłowych (ryc. 2). Funkcje pozostałych ośrodków zaliczonych do tej grupy mają różną genezę. Z jednej strony są to niewielkie miejscowości, w których znajduje się kilka średnich zakładów produkcyjnych, np. Golezów, Jaworze, Sławków; z drugiej jednak strony w tej grupie znalazły się ośrodki kiedyś silnie przemysłowe, które dziś – na skutek restrukturyzacji oraz upadków zakładów przemysłowych – straciły swój potencjał produkcyjny, np. Siemianowice Śląskie, Świętochłowice.

Kolejną dużą grupę stanowią miasta o funkcji usługowej, które definiowane są udziałem pracujących w tym sektorze powyżej 60%, ale nie więcej niż 70%. Centrów o takich cechach w województwie śląskim jest 17. Pracuje w nich 241 269 osób, co stanowi 22,8% ogółu pracujących w zajęciach pozarolniczych w województwie. Do centrów o funkcjach usługowych zaliczamy zarówno średnie (w skali regionu) miasta ze znacznym udziałem przemysłu, ale przewagą usług, np. Cieszyn, Ustroń, Pszczyna, jak również miasta regionu centralnego śląskiego, w których tak wysoki udział pracujących w usługach warunkowany jest przez upadek przedsiębiorstw przemysłowych przy jednoczesnym braku (lub niewielkiej ilości) nowych inwestycji w tym sektorze (np. Bytom, Zabrze, Chorzów, Będzin, Sosnowiec).

W regionie najmniej jest ośrodków o funkcjach wyspecjalizowanych usługowych – mimo że jest ich tylko 8, pracuje w nich aż 16% ogółu pracujących w województwie poza rolnictwem. Stało się tak dzięki ponadregionalnemu znaczeniu Katowic, które zaliczone zostały do tej grupy. W samym mieście pracuje ponad 14% ogółu zatrudnionych w zajęciach pozarolniczych w centrach. Pozostałe miejscowości o silnie rozwiniętej funkcji usługowej to małe ośrodki na zapleczeniach większych miast, głównie o funkcji rekreacyjnej lub turystycznej, np. Wisła, Szczyrk, Wilkowice.

Ryc. 2. Typy funkcjonalne wybranych centrów wzrostu województwa śląskiego w 2006 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Kudelko 2007 oraz danych jednostkowych

KSZTAŁTOWANIE SIĘ CENTRÓW WZROSTU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO W LATACH 1984–2006

Region społeczno-gospodarczy nie tworzy jednorodnej struktury przestrzennej, ale odznacza się poważnym zróżnicowaniem wewnętrznym. Zróżnicowanie to jest wyrazem niejednorodnej atrakcyjności jego przestrzeni do prowadzenia działalności gospodarczej. Każda działalność gospodarcza dokonuje się bowiem w konkretnym miejscu przestrzeni geograficznej, która odznacza się dużym zróżnicowaniem jej elementów przyrodniczych, społeczno-gospodarczych i kulturowych. W konsekwencji zróżnicowane elementy przestrzeni geograficznej stwarzają często odmienne uwarunkowania wzrostu gospodarczego różnej kategorii układów przestrzennych – od skali międzynarodowej, poprzez skalę krajową, regionalną aż po skalę lokalną (Winiarski 1999, Ziolo 1996a).

Centra wzrostu województwa śląskiego kształtowały się pod wpływem wielu złożonych i zmieniających się czynników, działających z różnym natężeniem (Kudelko 2007).

W województwie śląskim proces rozwoju centrów przebiegał z różnym natężeniem. W latach gospodarki centralnie sterowanej rozwinęło się bardzo szybko wiele ośrodków, które po roku 1989 równie szybko zaczęły tracić na znaczeniu. Między rokiem 1984 a 2006 liczba centrów wzrosła, jednak nie świadczy to o rozwoju centrów, lecz o rozproszeniu potencjału pracy. Zmniejszyła się również koncentracja potencjału pracujących w centrach (tab. 4). Oznacza to, że w latach gospodarki nakazowo-rozdziałowej tylko 2,1% ludności pracowało poza centrami (w sektorach pozarolniczych). Od tego czasu liczba ta nieznacznie

spada, w 2006 roku wynosiła 4,4%. W przemyśle i budownictwie udział ten nie zmienia się, a spadek koncentracji wywołany jest głównie rozwojem sektora usługowego poza centrami. Ponadto od roku 2000 zaznacza się nieznaczny wzrost liczby pracujących w tym sektorze – 14 tys. w województwie, 17 tys. w centrach. Wynik taki świadczy o spadku pracujących w usługach poza centrami przynajmniej o 3 tys. Wzrost liczby pracujących w usługach w centrach wzrostu świadczy o pojawieniu się usług wcześniej nierozwiniętych, np. usług dla biznesu.

Tab. 4. Centra wzrostu województwa śląskiego w latach 1984–2006

Liczba pracujących w centrach	1984	1995	2000	2006
Liczba centrów				
1–2 tys.	25	29	33	31
2–3 tys.	9	10	6	7
3–5 tys.	7	5	6	8
5–10 tys.	5	12	14	13
10–20 tys.	10	13	13	14
20–50 tys.	11	11	10	10
50–100 tys.	12	7	4	3
powyżej 100 tys.	1	1	1	1
ogółem	80	88	87	87
Liczba pracujących				
1–2 tys.	36 597	40 092	47 005	42 103
2–3 tys.	23 677	23 786	14 129	15 674
3–5 tys.	25 806	18 542	22 893	29 762
5–10 tys.	35 793	90 932	99 986	84 772
10–20 tys.	137 260	189 462	176 524	183 011
20–50 tys.	316 892	350 281	348 685	352 644
50–100 tys.	929 084	488 499	246 507	202 215
powyżej 100 tys.	209 295	185 845	157 959	148 395
ogółem	1 714 404	1 387 439	1 113 688	1 058 576
Struktura pracujących w centrach (%)				
1–2 tys.	2,2	2,9	4,2	4
2–3 tys.	1,4	1,7	1,3	1,5
3–5 tys.	1,5	1,3	2,1	2,8
5–10 tys.	2,1	6,6	9,0	8
10–20 tys.	8,0	13,7	15,9	17,3
20–50 tys.	18,4	25,2	31,3	33,3
50–100 tys.	54,2	35,2	22,1	19,1
powyżej 100 tys.	12,2	13,4	14,2	14
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych

W latach 1984–2006 zaznaczył się wzrost liczby centrów wzrostu z 80 (w 1984 r.) do 87 (w 2006 r.). Największy wzrost odnotowano w przedziale 1–2 tys. pracujących (z 25 w 1984 r. do 31 w 2006 r.) i w przedziale 5–10 tys. pracujących w zajęciach pozarolniczych (z 5 w 1984 r. do 13 w 2006 r.). Zmiana liczby centrów w tych przedziałach wielkości wynika przede wszystkim ze spadku liczby pracujących w województwie i centrach w wyniku restrukturyzacji i spadku liczby ludności. Największy spadek dotyczy centrów wzrostu o liczbie pracujących między 50 a 100 tys. (z 12 w 1984 r. do 3 w 2006 r.) – liczba pracujących w centrach w tym przedziale między rokiem 1984 a 2006 spadła aż o 79%. Spadek znaczenia zanotowały miasta: Bytom, Sosnowiec, Zabrze, Dąbrowa Górnicza, Tychy, Ruda Śląska, Rybnik, Jastrzębie Zdrój, Chorzów. Swoją pozycję w tym przedziale utrzymały miasta: Częstochowa, Gliwice, Bielsko-Biała.

Zmieniła się również struktura pracujących w centrach. Największa liczba centrów to małe ośrodki – do 2 tys. pracujących i mimo że ich liczba systematycznie rośnie, udział pracujących w nich nie przekracza 4% (2006 r.). Najmniejsze znaczenie mają centra o liczbie pracujących 2–3 tys. – ich udział w ogólnej liczbie był niewielki, a udział pracujących wahał się od 1,3% (2000 r.) do 1,7% (1995 r.). Podobnie niewielkie znaczenie mają centra o liczbie pracujących 3–5 tys. – ich udział mimo upływu lat i zmiany systemu gospodarowania wciąż nie przekracza 2,8%. Systematyczny wzrost udziału pracujących w centrach notują ośrodki o liczbie pracujących 10–20 tys. Ich znaczenie wzrosło między rokiem 1984 a 2006 o 9%. Jeszcze większy wzrost zanotowały centra o liczbie pracujących 20–50 tys. (między 1984 r. a 2006 r. o 13,9%). Wzrost ośrodków z wyżej wymienionych przedziałów jest konsekwencją spadku znaczenia centrów 50–100 tys. Wzrosło znaczenie Katowic jako centrum wzrostu. Mimo iż jest to jedyne miasto powyżej 100 tys. pracujących w zajęciach pozarolniczych, a liczba pracujących w mieście spadła o 29%, zanotowano wzrost udziału pracujących w tym ośrodku w ogóle o 1,8% (2006 r.). Przedstawiona analiza wykazuje pogorszenie się sytuacji potencjału społeczno-gospodarczego centrów wzrostu województwa o 39%, w porównaniu do analogicznego wskaźnika dla województwa wynoszącego 36%.

FUNKCJE CENTRÓW WZROSTU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Charakter i znaczenie centrów wzrostu związane są z pełnionymi przez nie funkcjami wykształconymi w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego. Poszczególne centra wzrostu występujące na terenie województwa śląskiego pełnią różnorodne funkcje, które związane są przede wszystkim z ich bazą ekonomiczną i określonym rodzajem działalności gospodarczej prowadzonej na ich terenie. Wyznacznikiem pełnionych przez poszczególne centra funkcji jest struktura zatrudnienia. Jako podstawowe kryterium do jej określenia służy udział pracujących w poszczególnych działach i sekcjach gospodarki narodowej (Kudęłko 2007).

Przy wyznaczaniu typów funkcjonalnych przyjęto procentowy udział pracujących w przemyśle i budownictwie oraz w usługach. W kategorii typów funkcjonalnych centrów wzrostu województwa śląskiego między rokiem 1984 a 2006 obserwuje się daleko idące zmiany wynikające z procesów dezindustrializacji, restrukturyzacji oraz rozwoju usług (tab. 5). Najwidoczniejsze zmiany dotyczą ośrodków wyspecjalizowanych w przemyśle (udział pracujących w przemyśle $\leq 70\%$). Od 1984 r. do 2000 r. liczba ośrodków o tym typie

funkcjonalnym zmniejszyła się z 30 do 13. Po tym okresie liczba ośrodków wyspecjalizowanych w funkcji przemysłowej nieznacznie wzrosła (o 2 ośrodki), głównie na skutek rozwoju drobnego przemysłu lokalnego w regionie częstochowskim (Panki, Lipie). W porównaniu z latami gospodarki nakazowo-rozdzielczej nastąpił spadek pracujących w ośrodkach o tej specjalizacji o 88%. Ponadto w roku 1984 w ośrodkach przemysłowo wyspecjalizowanych i przemysłowych pracowało 72,2% pracujących w ogóle w zajęciach pozarolniczych, a w 2006 roku już tylko 11,8%. W latach gospodarki centralnie sterowanej ośrodkami kwalifikującymi się do typów funkcjonalnych wyspecjalizowanych w przemyśle były duże miasta leżące w centralnej części regionu śląskiego, m.in. Tychy, Dąbrowa Górnicza, Ruda Śląska, Jaworzno, Mysłowice, Wodzisław Śląski, Będzin i in. Współczesne ośrodki wyspecjalizowane w działalności produkcyjnej to małe centra (największe to Knurów – 39 tys. pracujących i Łaziska Górne – 21 tys. pracujących), w których istnieje jeden (lub co najwyżej kilka) zakład (najczęściej kopalń), np. Ornontowice – Budryk, Jelesnia – Delphi, Bieruń, Lędziny – Piast, Pawłowice – Pniówek.

Tab. 5. Funkcje centrów wzrostu w latach 1984, 1995, 2000, 2006

Funkcje	1984	1995	2000	2006
Liczba centrów				
przemysłowe wyspecjalizowane	30	28	13	15
przemysłowe	15	12	17	12
przemysłowo-usługowe	13	19	21	19
usługowo-przemysłowe	9	18	21	16
usługowe	5	4	7	17
usługowe wyspecjalizowane	8	7	8	8
ogółem	80	88	87	87
Liczba pracujących w centrach				
przemysłowe wyspecjalizowane	614 228	288 122	75 685	71 683
przemysłowe	624 787	147 522	156 334	52 469
przemysłowo-usługowe	415 671	492 641	170 149	219 910
usługowo-przemysłowe	27 718	441 208	494 191	303 732
usługowe	19 921	5 989	205 300	241 269
usługowe wyspecjalizowane	13 007	12 121	12 027	169 513
ogółem	1 714 404	1 387 439	1 113 686	1 058 576
Struktura pracujących w centrach (%)				
przemysłowe wyspecjalizowane	35,8	20,8	6,8	6,8
przemysłowe	36,4	10,6	14,0	5,0
przemysłowo-usługowe	24,2	35,5	15,3	20,8
usługowo-przemysłowe	1,6	31,8	44,4	28,7
usługowe	1,2	0,4	18,4	22,8
usługowe wyspecjalizowane	0,8	0,8	1,1	16,0
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznika Statystycznego Województwa Katowickiego 1985, 1996; Woj. Częstochowskiego 1985, 1996; Woj. Bielskiego 1985, 1996; Woj. Śląskiego 2001, 2007

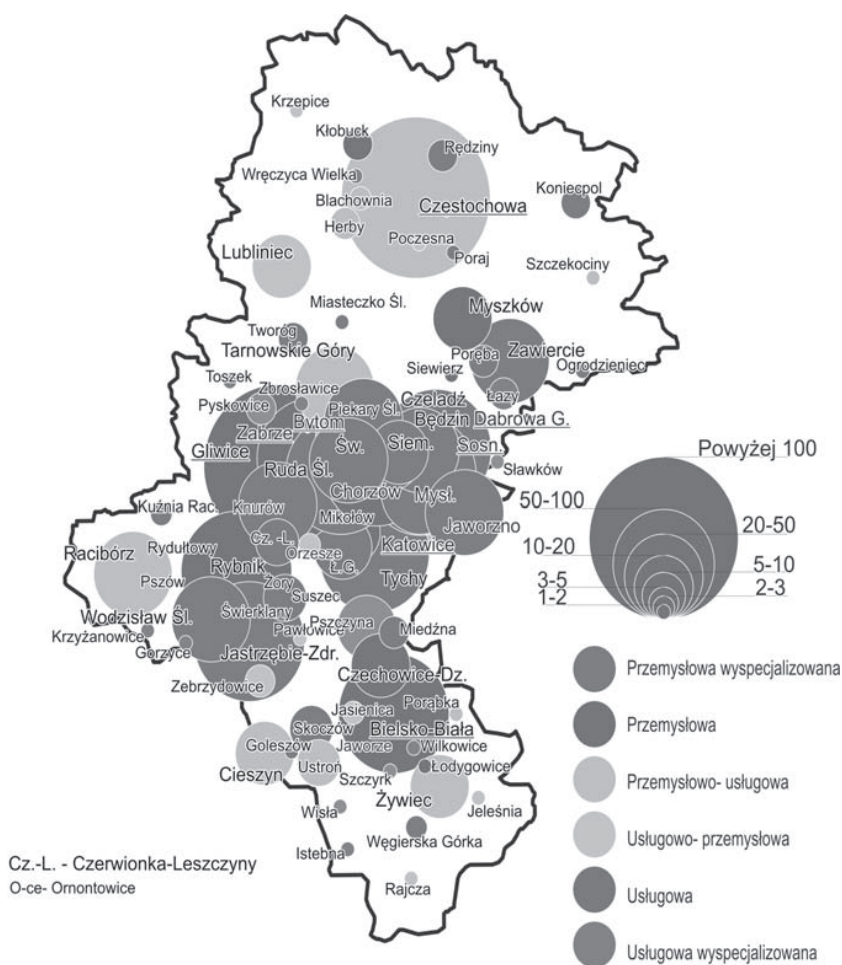
Spadek liczby centrów wzrostu notuje się również wśród ośrodków o funkcji przemysłowej (udział pracujących w przemyśle $\leq 60\%$). Liczba centrów o tej funkcji między rokiem 1984 a 2006 zmniejszyła się tylko o 3, jednak zmiana w potencjale pracy jest znacząca, bowiem liczba pracujących w ośrodkach przemysłowych w tym okresie zmniejszyła się aż o 92%. Tak znaczący spadek wynika z faktu, iż w latach centralnego systemu gospodarowania ośrodkami przemysłowymi były m.in. Gliwice, Bytom, Bielsko-Biała, Sosnowiec, Zabrze, Rybnik, Chorzów, Czechowice-Dziedzice. Natomiast współczesne ośrodki o charakterze przemysłowym to: Jastrzębie Zdrój oraz m.in. Konopiska, Chybie, Wręczyca Wielka, Świerklany, Mykanów, Jasienica, Poraj, Bobrowniki, Porąbka, Poręba. Aby jeszcze bardziej podkreślić fakt przejścia funkcji przemysłowych przez małe ośrodki o liczbie pracujących poza rolnictwem do 17 tys. (poza Jastrzębiem Zdrojem) wystarczy zanalizować strukturę pracujących w ośrodkach przemysłowych. Udział pracujących od 1984 roku spadł o 31,4% i w 2006 roku wynosił tylko 5,0% wobec 36,4% w roku 1984, a liczba centrów zmalała o 3. Wszystkie duże miasta, które wcześniej charakteryzował typ funkcjonalny przemysłowy przekształciły się w inne typy – najczęściej w przemysłowo-usługowe oraz usługowo-przemysłowe. Pierwszy z typów (udział pracujących w przemyśle 50–60%) w 2006 r. reprezentowany był przez 19 ośrodków, wobec 13 w 1984 r. Największy udział w potencjale pracujących centra przemysłowo-usługowe miały w 1995 r. – wówczas ponad 1/3 ludności centrów pracowała w ośrodkach o tej funkcji (492 tys.). Po tym okresie znaczenie tych centrów zaczęło maleć. Na początku analizowanego okresu ośrodkami pełniącymi te funkcje były dwa duże miasta wojewódzkie – Katowice i Częstochowa, kilka średnich – Tarnowskie Góry, Racibórz, Żywiec, Cieszyn oraz niewielkie – Herby, Blachownia, Szczekociny i in. Po kilkunastu latach transformacji systemu gospodarczego można zauważyć trend, iż funkcję tę przejęła część silnie uprzemysłowionych miast regionu centralnego śląskiego, np. Ruda Śląska, Dąbrowa Górnicza, Tychy, Jaworzno, Mysłowice, Piekary Śląskie. Jedyne miasto Żywiec utrzymało swój typ funkcjonalny mimo zmiany systemu gospodarczego.

Kolejny typ funkcjonalny centrów wzrostu – usługowo-przemysłowy (udział pracujących w usługach 50–60%) charakteryzuje się gwałtownym rozwojem jako konsekwencją zmiany systemu gospodarowania. W roku 1984 r. centrów o tym typie było tylko 9, 10 lat później już 18, w 2000 r. 21, a w 2006 r. już tylko 16. Jednakże w centrach wzrostu usługowo-przemysłowych pracuje obecnie prawie 1/3 wszystkich zatrudnionych w centrach wzrostu w zajęciach pozarolniczych. Wyrazem gwałtownego wzrostu znaczenia tych centrów między rokiem 1984 a 2006 jest jedenastokrotny wzrost liczby pracujących. Na początku analizowanego okresu ten typ funkcjonalny reprezentowany był przez małe centra do 5 tys. pracujących, w których przemysłowe funkcje rozwinęły się znacznie później (Jasienica, Jeleśnia, Orzesze). Współcześnie centrami usługowo-przemysłowymi są największe pod względem liczby pracujących i rangi ośrodki (poza Katowicami), np. Częstochowa, Bielsko-Biała, Gliwice, Rybnik, ale także mniejsze ośrodki: Świętochłowice, Siemianowice, Mikołów, Lubliniec i in.

Bardzo dużą dynamikę pracujących wykazują centra usługowe (udział pracujących w usługach $\leq 60\%$). W systemie centralnego planowania ich znaczenie było bardzo niewielkie – funkcjonowało tylko 5 takich centrów (Pszczyna, Pyskowice, Wisła, Szczyrk, Sławków), a ich udział w strukturze pracujących wynosił tylko 1,2%. Po upływie kilku lat, po zmianie systemu gospodarowania – w 1995 roku ich znaczenie zmalało jeszcze bardziej – można wyróżnić tylko 4 centra o takim charakterze (Blachownia, Gorzyce, Rajcza, Szczyrk). Pracowało w nich wówczas 5,9 tys. osób.

W 2006 r. miast usługowych było 17. Największe centra, które w wyniku transformacji zmieniły swoje funkcje, to m.in. Zabrze, Sosnowiec, Bytom, Będzin, Chorzów. Zmiana struktury pracujących w miastach usługowych między rokiem 1984 a 2006 wynosi 21,6%.

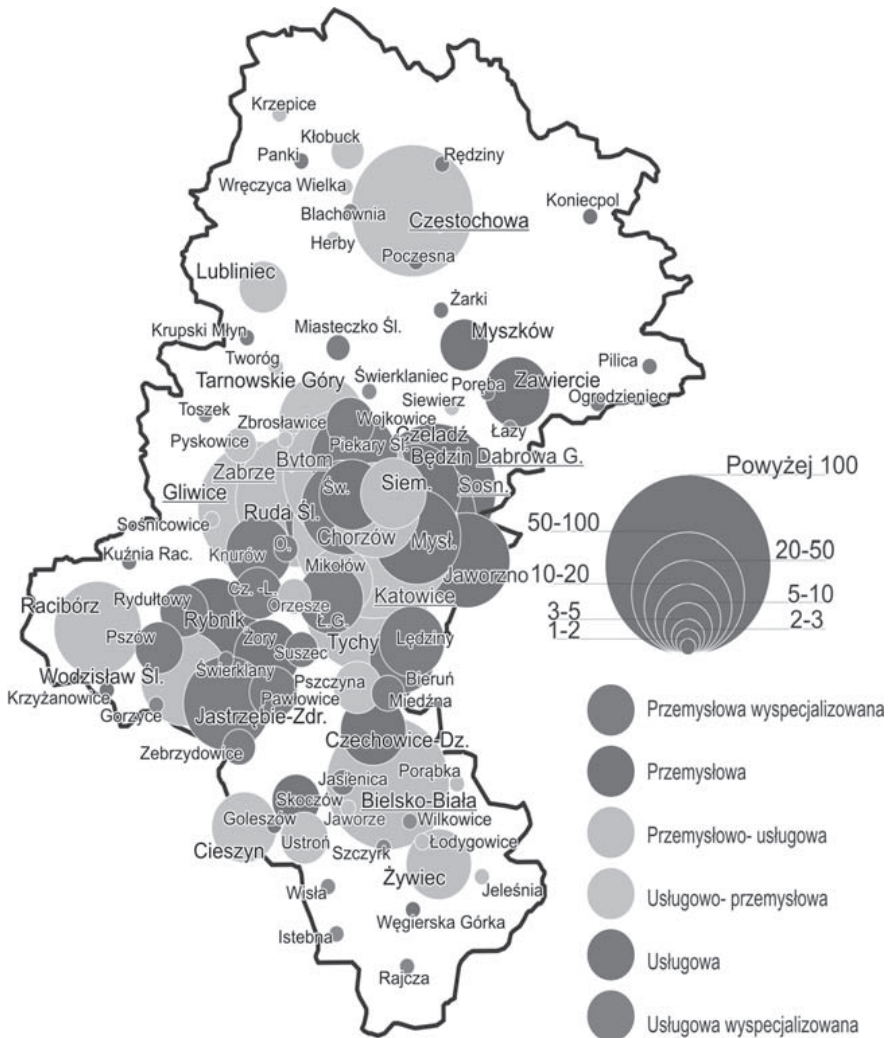
Dużą zmienność pod wpływem transformacji wykazują ośrodki o funkcjach wyspecjalizowanych usługowych (udział pracujących w usługach $\leq 70\%$). Na początku analizowanego okresu (1984 r.) takich ośrodków było 8 (Wręczyca Wielka, Istebna, Zbrosławice, Wilkowice, Krzyżanowice, Gorzyce, Toszek, Łazy), a pracujący w nich stanowili jedynie 0,8% pracujących w centrach wzrostu. Ranga ośrodków wyspecjalizowanych w usługach zaczęła znacząco wzrastać dopiero po 2000 roku. W 2006 roku liczba ośrodków nie zmieniła się, jednak bardzo wzrosło ich znaczenie, głównie za sprawą kwalifikacji do tej grupy Katowic, które jako jeden ośrodek stanowią 14% pracujących w centrach wzrostu (wobec 16% dla całej grupy). Pozostałe ośrodki to: Szczyrk, Wisła, Wilkowice (usługi dla turystów), Myszków, Ożarówice (zaplecze lotniska), Wodzisław Śląski, Łazy (węzeł kolejowy).

Ryc. 3. Typy funkcjonalne centrów wzrostu województwa śląskiego w 1984 roku

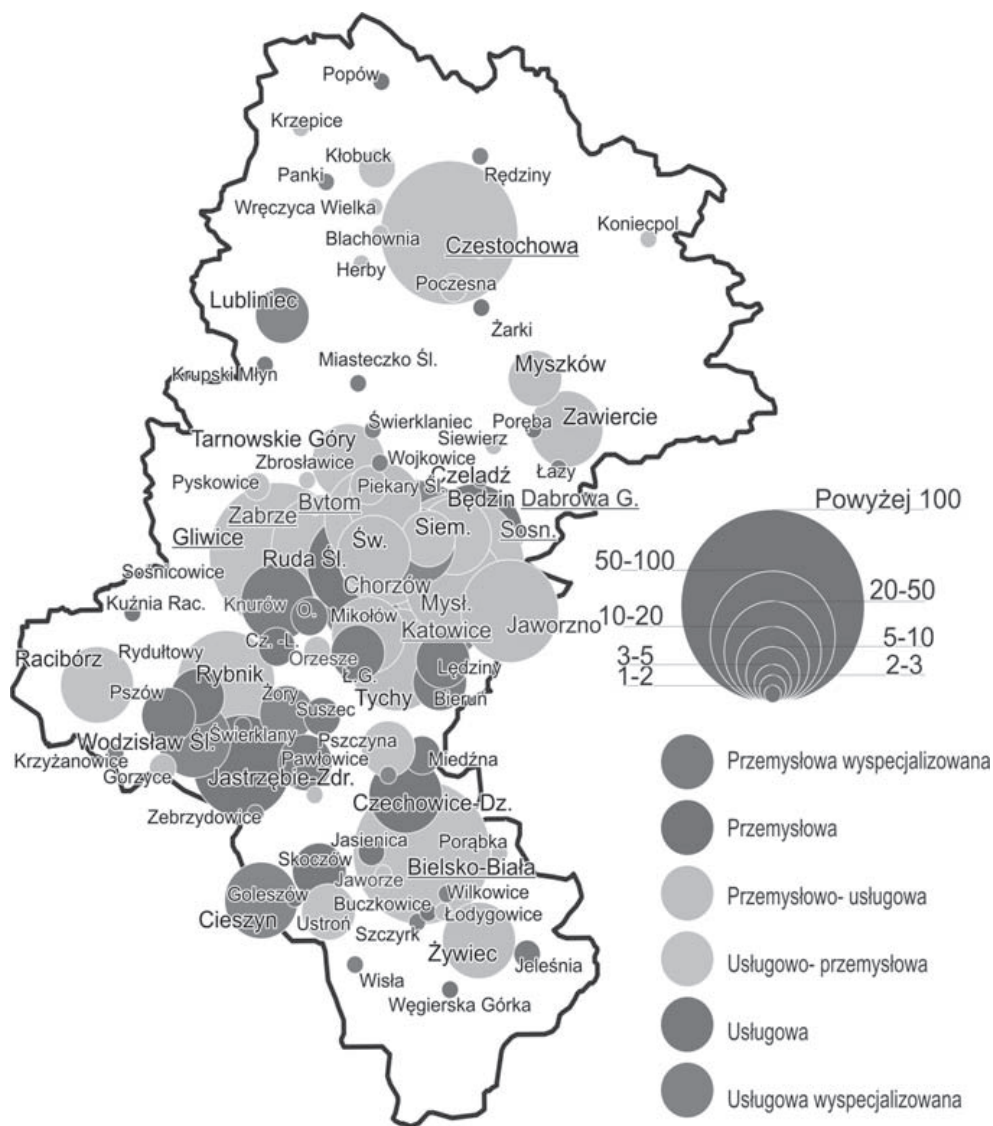
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych

Dynamika przemian typów funkcjonalnych centrów wzrostu między rokiem 1984 a 2006 jest bardzo duża, zwłaszcza wśród ośrodków przemysłowo wyspecjalizowanych i przemysłowych. Za efekt transformacji gospodarczej uznać należy całkowite przekształcenie typów funkcjonalnych centrów wzrostu (ryc. 3–6). W latach gospodarki centralnie planowanej prawie cały potencjał pracy (96,4%) skupiony był w centrach przemysłowo-wyspecjalizowanych, przemysłowych, przemysłowo-usługowych; po 22 latach potencjał ten jest bardziej zróżnicowany – dominują centra usługowo-przemysłowe, przemysłowo-usługowe i usługowe (70,5%). Zmiana ta jest skutkiem spadku zatrudnienia w przemyśle (na skutek restrukturyzacji, wprowadzania nowych technologii itp.) oraz gwałtownego rozwoju usług, w tym usług, które wcześniej nie istniały, np. usług dla biznesu.

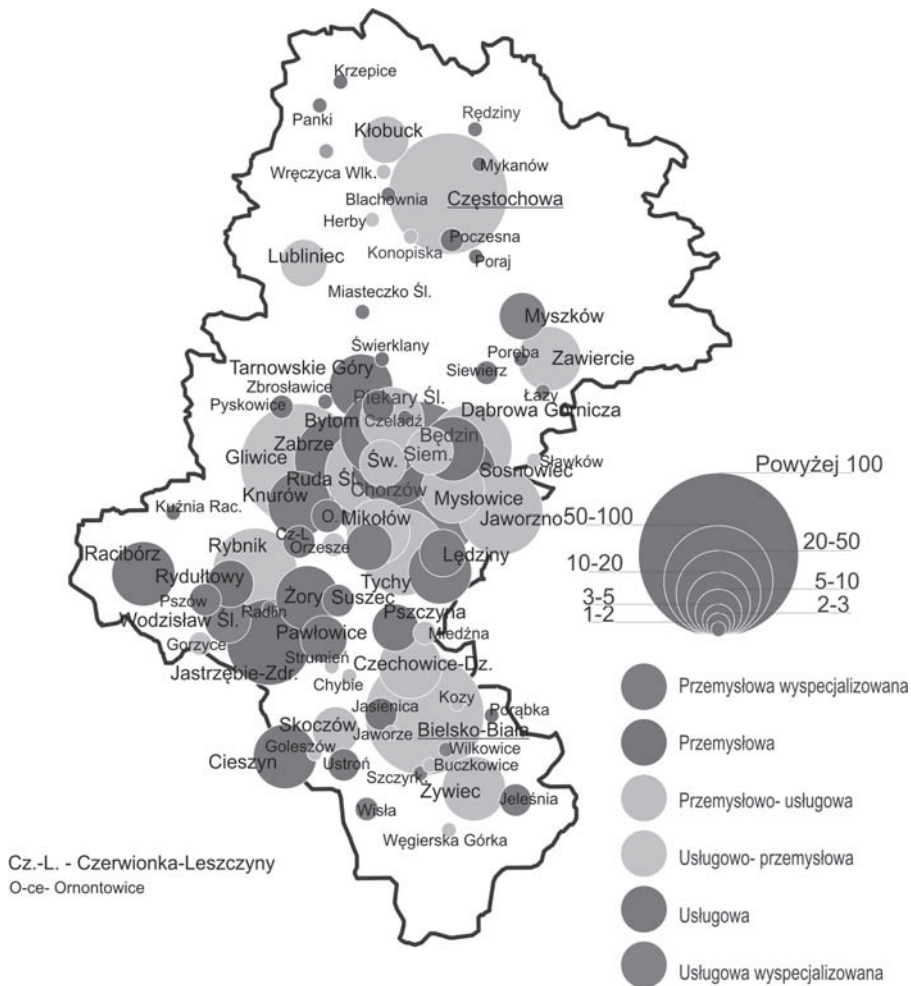
Ryc. 4. Typy funkcjonalne centrów wzrostu województwa śląskiego w 1995 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych

Ryc. 5. Typy funkcjonalne centrów wzrostu województwa śląskiego w 2000 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych

Ryc. 6. Typy funkcjonalne centrów wzrostu województwa śląskiego w 2006 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych jednostkowych

Na podstawie przyjętych w niniejszym opracowaniu kryteriów w województwie śląskim możemy wyróżnić 87 centrów wzrostu, przy czym ośrodków, które powiększają swój potencjał pracy (od roku 2000), jest 31. Ze względu na ilość i wielkość inwestycji, które zostały w nich zlokalizowane oraz ze względu na sieć powiązań kooperujących, które wytworzyły, nazwane zostały one „lokomotywy wzrostu”. Wśród najważniejszych ośrodków są: Częstochowa, Gliwice, Bielsko-Biała, Tychy, Jastrzębie Zdrój, Jaworzno, Żywiec, Mikołów, Żory, Bieruń i in.

Współcześnie największy potencjał pracy skupiony jest w strefie centralnej – GOP. Podobnie w poprzednich przekrojach czasowych – trzon województwa stanowił obszar centralny śląski, który w latach 1984–2006 zmienił zupełnie swój typ funkcjonalny – z wyspecjalizowanego w przemyśle na usługowy i usługowo-przemysłowy. Drugi pod względem

liczby pracujących jest Bielski Okręg Przemysłowy, który mimo zmiany systemu gospodarowania zachował swój typ przemysłowo-usługowy. Kolejne strefy: Rybnicki Okręg Węglowy i Częstochowski Okręg Przemysłowy również spełniają funkcje przemysłowo-usługowe.

Najbardziej dotkliwą konsekwencją zmiany systemu gospodarowania było skurczenie się potencjału pracy o 38% w centrach wzrostu (36% w całym województwie), przy czym największy spadek liczby pracujących zanotowany został w grupie miast o liczbie pracujących pomiędzy 50 tys. a 100 tys., gdzie dla okresu 1984–2006 spadek wyniósł aż 79%. Wspomnianym już efektem transformacji gospodarczej jest zmiana typu funkcjonalnego centrów. W 1984 roku istniało 45 ośrodków o dominacji działalności produkcyjnej (wyspecjalizowane przemysłowe i przemysłowe), a w 2006 r. już tylko 27, przy czym zmieniły się zupełnie ośrodki, które reprezentowały ten typ, czego dowodem jest spadek udziału pracujących w centrach o tych funkcjach z 72,2% do 11,8%. Potencjał pracy został przejęty przez postępujący proces serwicyzacji gospodarki narodowej, co jest zauważalne we wzroście udziału pracujących w centrach o funkcji usługowej (wyspecjalizowanej usługowej) między 1984 a 2006 rokiem – z 2,0% do 38,8%. Połowa potencjału pracy współczesnego województwa śląskiego skupiona jest w centrach o funkcjach mieszanych (przemysłowo-usługowych i usługowo-przemysłowych), podczas gdy w 1984 roku było to tylko 25,8% zatrudnionych.

Role of industry in social and economic growth of Silesian voivodship centres

Participation of industry in economic structures of the Silesian province was decreasing between 1984 and 2006. The biggest impact it had was on changes of labour markets. During the analysed period, the number of workplaces in the province decreased from 1, 714, 404 in 1984 to 1, 058, 576 in 2006, which is about 36%. In the same time, the share of industry in the regional labour market fell down from 1, 149, 319 to 503, 190 (about 56%). As a result, the participation of industry in general employment dropped down from 65% to 45%. Similar trends could be observed in changes between the economic centres of the Silesian province. The number of workplaces decreased by about 38% in regional economy, while employment in industry was reduced by about 58%. As a result, the participation of industry in general employment dropped to the level of 21%. Significant changes could be observed in the economic structure of individual centres of the province. In the years of centrally planned economy, the structure of workplaces in the centres was dominated by industrial-specialized, industrial, and industrial-service types (96,4%). In 2006, the structure was more differentiated, with the predominating types being service-industrial, industrial-service, and service (70,5%).

Mgr Anita Wiedermann
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Geografii
e-mail: anitawiedermann@wp.pl